

WENDE

ZEITEN

Наталія Ломоносова, Анна Провань

Відбудувати краще, ніж було

в інтересах усіх: феміністичне бачення
відбудови та відновлення України

CFFP THE CENTRE FOR
FEMINIST
FOREIGN POLICY

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

Дослідження Центру феміністичної зовнішньої політики (CFFP)
за підтримки та фінансування Фонду ім. Фрідріха Еберта (FES)

Авторки

Наталія Ломоносова, Анна Провань

Співавторки: Оксана Потапова, Юлія Юрченко,
Ніна Бернардінг, Айгерім Сейтенова

Подяки

У цій аналітичній записці викладені ключові аспекти бачення відбудови України з важливої перспективи феміністичних кіл українського громадянського суспільства. Ми хотіли б висловити подяку усім фемініст_кам, які долучилися та збагатили наш проект, що ліг в основу цієї аналітичної записки, зокрема учасни_цям семінару у вересні 2023 року. Насичені дискусії протягом останніх місяців визначили структуру, основні напрямки та рекомендації цієї аналітичної записки, що має на меті надати настанови державам, міжнародним організаціям та фінансовим інституціям і посприяти чесному, справедливому та по-справжньому феміністичному відродженню України.

Про FES

Фонд ім. Фрідріха Еберта (FES) — це німецький політичний фонд, який десятиліттями виступає партнером німецької зовнішньої політики та політики розвитку. Він зосереджений на просуванні соціальної справедливості, демократії, миру та безпеки. У всьому світі FES прагне зміцнити демократичні сили, включаючи наступне покоління молодих політиків. В Європі ми працюємо над формуванням майбутнього Європейського Союзу та просуванням «ідеї Європи».

Важливим завданням міжнародної діяльності Фонду є підтримка незалежних профспілок, без яких неможливо впровадити соціально-екологічні перетворення та справедливу, стійку та демократичну економічну систему. Особливою перевагою міжнародної мережі FES, яка складається з понад 100 офісів FES, є здатність об'єднувати ключових гравців. У регіональних і глобальних проектах Фонд розробляє комплексні міжнародні концепції, наприклад, у сферах зовнішньої політики та політики безпеки або кліматичної та енергетичної політики. Завдяки платформам для діалогу, публікаціям і консультаціям FES робить внесок у засновані на глобальному баченні політичний аналіз, дебати та дії.

Центр феміністичної зовнішньої політики
(Centre for Feminist Foreign Policy, CFFP, gGmbH)
м. Берлін, вул. Лангеншайдтштрассе 12B, 10827
Реєстраційний суд Шарлоттенбурга,
HRV 196999 B
Виконавчі директорки: Крістіна
Лунц і Ніна Бернардінг

Проект «Відбудувати краще, ніж було — в інтересах усіх: феміністичне бачення відбудови та відновлення України» реалізується за підтримки Фонду ім. Фрідріха Еберта (Friedrich-Ebert-Stiftung).

Будь ласка, зверніться до CFFP, щоб отримати дозвіл на відтворення будь-якої частини цього тексту.

Електронна адреса: nina@centreforffp.org

Зміст

Відбудувати краще, ніж було — в інтересах усіх: феміністичне бачення відбудови та відновлення України	2
Вступ	2
Феміністичне відновлення та відбудова для України: головні недоліки актуальних підходів з феміністичної точки зору ...	3
Орієнтація на відбудову шляхом економічної лібералізації	3
Неінклюзивні та непрозорі національні та міжнародні процеси	3
Орієнтація на непрозорий процес кредитування	4
Наслідки обраних на сьогодні підходів до відновлення для України	5
Феміністичний підхід до пріоритетних потреб слід взяти до уваги в рамках відновлення та відбудови.	6
Чесний і справедливий процесу відновлення необхідний для сталого миру і демократії в післявоєнній Україні.	7
Рекомендації для міжнародної спільноти та Уряду України ...	7
Сприяти інклюзивному діалогу щодо відновлення	7
Переглянути програму економічного відновлення	7
Кредити, гранти та інвестиції	7
Трудові права та соціальні гарантії	8
Висновки	8
Перелік джерел	9

Відбудувати краще, ніж було — в інтересах усіх: феміністичне бачення відбудови та відновлення України

Вступ

Минуло майже два роки з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну, але українське суспільство досі демонструє дивовижну стійкість. Водночас україн_ки потерпають від руйнівних наслідків війни. Щонайменше 10 тисяч мирних громадян_ок були вбиті і понад 18 500 отримали поранення¹. Понад 26 тисяч україн_ок, військових і цивільних, вважаються зниклими безвісти з лютого 2022 року². За оцінками УВКБ ООН, близько 5,1 мільйона людей залишаються внутрішньо переміщеними особами в Україні³ та 6,2 мільйона – за кордоном⁴, при цьому жінки та діти становлять приблизно 90% тих, хто рятується від війни⁵. Станом на червень 2023 року загальна сума задокументованих прямих збитків, завданих інфраструктурі України через війну, сягнула понад 150,5 мільярда доларів США, причому найбільше постраждали житловий фонд, транспортна й енергетична інфраструктура та промисловість у цілому⁶.

Хоча кінця конфлікту не видно, міжнародні дискусії щодо відновлення України тривають ще з 2022 року. Під час першої конференції з питань відновлення, що пройшла у швейцарському Лугано у липні 2022 року, Уряд Укра-

їни представив свій Національний план відновлення⁷, у якому вперше окреслив бачення відновлення України до 2032 року. План став основою для прийняття «Декларації Лугано»⁸ і наступних «Принципів Лугано», а також мав на меті забезпечити структуру та спільні орієнтири для міжнародних політичних процесів, що сприятимуть відбудові України. Головною концепцією відновлення, на якій знову наголосили під час другої конференції з відновлення в Лондоні у жовтні 2023 року, стало спільне прагнення «відбудувати краще, ніж було», або build back better — шляхом пріоритезації стійкості, сталого розвитку, рішень у приватному секторі та інклюзивності. Принцип інклюзивності підкріплений у «Декларації Лугано» принципом гендерної рівності, що підкреслює необхідність забезпечення поваги до гендерної рівності, прав людини, економічних, соціальних і культурних прав у процесі відбудови. «Не можна нехтувати правами жодної частини суспільства», – стверджувалося у тексті. Однак попри такі запевнення, а також попри непропорційний вплив конфлікту на жінок та інші вразливі групи, фемініст_ки стверджують, що на практиці гендерним або соціальним проблемам приділяється мало уваги.

Зважаючи на це, у цій аналітичній записці актуальний порядок денний відновлення, деталізований урядом України та підтриманий міжнародними акторами, буде проаналізовано крізь призму інтерсекційного фемінізму. Такий підхід чутливий до різних нерівностей, які існують як в українському суспільстві, так і між державами, і виходить з усвідомлення того, що ці нерівності посилюються внаслідок війни — як у контексті зростання бідності, матеріальних втрат і залежності від гуманітар-

1 Станом на 21 листопада 2023 року, за даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ). <https://ukraine.un.org/en/253322-civilian-deaths-ukraine-war-top-10000-un-says>

2 <https://minre.gov.ua/en/2023/10/09/more-than-26000-ukrainians-are-missing-under-mysterious-circumstances/>

3 Станом на травень 2023 року.

4 Станом на липень 2023 року.

5 <https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/>

6 <https://kse.ua/about-the-school/news/the-total-amount-of-direct-damage-to-ukraine-s-infrastructure-caused-due-to-the-war-as-of-june-2023-exceeded-150-billion/>

7 https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62c166751fcf41105380a733_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_ENG.pdf

8 https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1060/Lugano_Declaration_URC2022-1.pdf

ної допомоги на індивідуальному рівні, так і в контексті дедалі більшої залежності від міжнародної допомоги та позик і заборгованості української держави на міжнародному рівні⁹, а також залежності від грошових переказів україн_ок з-за кордону¹⁰. Тому ця аналітична записка виходить за рамки стандартизованих моделей відновлення та відбудови, згідно з якими відбудова має відбуватися передусім шляхом лібералізації, і пропонує увявити післявоєнну економіку та соціальну політику, що здатна забезпечувати, примножувати та гарантувати добробут для кожного.

Феміністичні дослідження миру та безпеки стверджують, що сталий мир і післявоєнна відбудова повинні ґрунтуватися на активній участі жінок і вразливих груп у розробці та реалізації післявоєнної політики країни, а також на впровадженні трансформаційної політики, спрямованої на викорінення структурних нерівностей, спричинених або посиленіх війною (Sarıano & True, 2020). Таким чином, феміністичні підходи до цих сфер мають вирішальне значення для гарантування сталого миру та інклюзивної безпеки. У цьому документі окреслено основні умови, які необхідно враховувати у процесі відбудови задля того, щоб економічне відновлення України було сплановане та реалізоване за феміністичними принципами, що дозволить створити основу для стабільного та справедливого миру.

Ця аналітична записка базується на обговореннях і напрацюваннях двох експертних семінарів, організованих Центром феміністичної зовнішньої політики та Фондом імені Фрідріха Еберта в Берліні у 2023 році. Ці семінари об'єднали фемініст_ок, які представляють громадянське суспільство та наукові кола як з України, так і з інших країн.

Феміністичне відновлення та відбудова для України: головні недоліки актуальних підходів з феміністичної точки зору

Орієнтація на відбудову шляхом економічної лібералізації

Нинішній підхід до відновлення України, представлений як Урядом України, так і міжнародними партнерами, спрямований на відбудову шляхом економічної

лібералізації. Передбачається, що спрямовані у країну інвестиції та економічне зростання призведуть до миру та розвитку, створюючи робочі місця та забезпечуючи бюджетні надходження. Цей підхід до відбудови здебільшого представляється як «природний» спосіб мислення, звичайний «здоровий глузд», що не має жодного політичного підтексту: як низка об'єктивних питань, які потрібно вирішити, а не як процес, керований певними цінностями. Через використання «об'єктивної мови» та пріоритезацію «ефективності» такий підхід приховує політичну за самою своєю суттю природу рішень щодо розподілу суспільних благ, щодо визначення того, що саме є проблемою, яка потребує вирішення шляхом запровадження певних політик, щодо того, як рішення цієї проблеми слід реалізувати та оцінювати. Крім того, ця риторика замовчує те, що така «ефективність» є глибоко ідеологізованою¹¹. У постійній ретрансляції гасла «відбудувати краще, ніж було» губиться той факт, що кожне суспільство складається з різних груп інтересів, які часто протистоять одна одній і мають різний доступ до влади та ресурсів. Отже, інклюзивний процес відновлення повинен чітко визначати, що буде відновлено, як, а особливо — для кого. Інакше ми ризикуємо знехтувати інтересами багатьох груп населення, які наразі не мають доступу або не впливають на процес відновлення, але відчують на собі його значний вплив. Це саме ті питання, які варто обговорити інклюзивно під час прийняття рішень про те, як буде влаштована країна в майбутньому.

Неінклюзивні та непрозорі національні та міжнародні процеси

Однак з огляду на швидкий темп підготовки проєктів планів відновлення (у таких сферах як європейська інтеграція, охорона здоров'я, боротьба з корупцією), які були створені тематичними робочими групами закритого характеру у квітні-червні 2022 року¹² і зрештою лягли

⁹ Державний борг України у вересні 2023 року досяг 124,7 млрд доларів США <https://www.ceicdata.com/en/indicator/ukraine/national-government-debt>. До початку повномасштабної війни, у 2022 році, він становив приблизно 97,759 млрд доларів США. <https://countryeconomy.com/national-debt/ukraine>. За даними МВФ, у 2021 році загальний державний борг становив 48,9% ВВП України, у 2023 році – 88,1%.

¹⁰ У 2021 році, до повномасштабного вторгнення, потоки грошових переказів в Україну від українських мігрант_ок вдвічі перевищували розмір прямих іноземних інвестицій у тому ж році. https://finance.ec.europa.eu/system/files/2022-09/220927-joint-statement-remittance-ukraine_en.pdf

¹¹ Як зазначає Клара Маттеї у своїй нещодавній книзі «The Capital Order» (2022), економічну ефективність та «жорстку економію» варто розглядати як політичний проєкт того, що вона визначає як «класову війну». Маттеї описує ці заходи як форму суспільного ладу, побудованого навколо приватної власності, найманної праці та класових відносин.

¹² Як зазначено на Урядовому порталі України, до складу робочих груп могли входити член_кини Ради та інші представни_ці, у тому числі представни_ці центральних і місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, провідні вітчизняні та іноземні фахів_чині, експерт_ки у відповідних галузях. Склад кожної робочої групи мала затвердити Національна рада відновлення України за поданням її співголови. Проєкти планів, які охоплюють усі можливі тематичні розділи від євроінтеграції та антикорупційної політики до економічного відновлення та розвитку, соціальної політики та охорони здоров'я, були розроблені за короткий період з кінця квітня, коли була створена Національна рада відновлення України від наслідків війни, і до початку липня, коли проєкти планів уже були представлені в Лугано. Те, як швидко були розроблені 23 проєкти планів відновлення (зокрема й деякі з обсягом понад 100 сторінок) — лише через два місяці після початку повномасштабної війни, викликає сумніви щодо того,

в основу в Плану відновлення України, та з огляду на неінклюзивні за своїм складом міжнародні конференції з відновлення в Лугано та Лондоні, де був широко представлений приватний сектор, але не (феміністичне) громадянське суспільство та профспілки, існує загроза, що залишаться поза увагою справжні потреби й інтереси багатьох україн_ок— особливо непривілейованих груп, які насправді найбільше потерпали і потерпають від війни. Наприклад, у «Швидкій оцінці завданої шкоди та потреб на відновлення» (RDNA2), опублікованій у березні 2023 року, уряд України, ЄС, ООН і Світовий банк окреслюють пріоритети відновлення та відбудови країни, реалізація яких оцінюється в 411 мільярдів доларів США. RDNA2 дає кількісну оцінку прямих фізичних збитків інфраструктурі та будівлям і кількісно визначає потреби як витрати на відновлення та відбудову. Але при цьому в оцінці немає людського виміру. Як зазначає ООН Жінки (2023), ціль гендерної рівності не була належним чином включена в оцінку, і не було надано жодної інформації про те, як будуть задоволені конкретні потреби жінок та інших вразливих груп у п'яти пріоритетних сферах, таких як критична та соціальна інфраструктура, енергетична інфраструктура, житло, приватний сектор і гуманітарне розмінування. Тоді як соціальну інфраструктуру чи житловий фонд, наприклад, не можна відновити без урахування різних індивідуальних потреб людей. Сподіваємося, наступна RDNA3, яка буде опублікована на початку 2024 року, візьме це до уваги.

Говорячи про механізми участі в обговореннях і прийнятті рішень щодо відбудови, вкрай важливо, щоб змістовне залучення всіх спільнот до цього процесу не зводилося до надання жінкам та іншим вразливим групам можливості проводити додаткові окремі заходи під час конференцій з відновлення. Натомість усім групам слід забезпечити право голосу щодо суспільних питань. Крім того, процес відновлення та відбудови України має бути прозорим. Наразі ж 23 оригінальні проекти тематичних планів відновлення, представлені в Лугано у 2022 році, досить складно швидко знайти на українському урядо-

чи представлена у планах політика справді всебічно розглядала завдану війною шкоду та чи були оцінені потреби людей. Власне, зміст багатьох проектів планів з відновлення здебільшого представляє у якості пріоритетів для відновлення реформи та заходи, впровадження яких розглядалося ще до війни (такі як пенсійна реформа, подальша дерегуляція та лібералізація ринку праці або переорієнтація моделі соціального забезпечення на критерії рівня доходів отримувачів). Деякі заходи, такі як запровадження трудових договорів без гарантованого робочого часу, були реалізовані ще влітку 2022 року, коли будь-яка профспілкова мобілізація проти цього була неможливою через воєнний стан. Але це навряд чи можна розглядати як оперативну реакцію на вплив війни. Крім того, хоча було оголошено, що до вересня 2022 року можна буде надсилати зауваження та пропозиції до проектів розділів, практично неможливо перевірити, чи були враховані ці пропозиції. Адаже громадськість має доступ лише до оригінальних перших версій тематичних проектів планів, представлених у Лугано. Подальші зміни у проектах планів з відновлення важко або й узагалі неможливо відстежити.

вому порталі¹³. На офіційному сайті відновлення України доступні 17 національних програм відновлення (лише їхні назви без детального опису кожної програми) із переліком сотень проєктів, які мають бути реалізовані в рамках кожної з програм¹⁴. Поки що на сайті немає детального плану відновлення з чітко сформульованими цілями, етапами чи обґрунтуванням. По-перше, це обмежує можливість суспільства брати участь у будь-якій дискусії щодо потреб і пріоритетів відбудови. По-друге, це не дозволяє громадянському суспільству відстежувати виконання плану відновлення. Через це підзвітність Уряду України зводиться до звітування про успішну реалізацію конкретних проєктів, але не загального плану відновлення. Тому загальне бачення відновлення, яке мало б бути спільним для різних суб'єктів суспільства, виявляється недосконалим.

Орієнтація на непрозорий процес кредитування

Крім того, бракує прозорості щодо коштів, які будуть використані для реалізації кожного з цих проєктів відновлення, а також щодо умов, за яких міжнародні суб'єкти надаватимуть гроші. Це становить серйозну небезпеку, адже значна частина коштів надійде у формі міжнародних позик, переважно наданих міжнародними фінансовими організаціями, що призведе до зростання і без того величезної суми зовнішнього боргу України. Наприклад, ЄС виділив загалом 50 мільярдів євро на процес відновлення на період з 2024 до 2027 року через свою програму Ukraine Facility¹⁵. Із цієї загальної суми 18 мільярдів євро будуть надані у вигляді позик. На тлі економічної ситуації в країні, що вже стрімко погіршується (із рівнем інфляції 26,6%, відсотковими ставками 25% і падінням ВВП на третину у 2022 році¹⁶), стратегію ЄС описують як шлях до "майбутньої кризи українського державного боргу" (Drea, 2023). Разом із кредитною угодою з Міжнародним валютним фондом (МВФ) на суму 15,6 мільярдів доларів США, умовою якої є значне скорочення соціальних видатків (Cohn & Duncanson, готується до друку), перспективи для рівноправного та інклюзивного процесу відновлення України виглядають дедалі більш похмуро. Особливо враховуючи велику ймовірність того, що вимоги для надання позик будуть спрямовані виключно на те, щоб принести вигоду позикодавцям, а не користь позичальникам. Спроби дерегуляції трудових відносин, майбутнє скорочення соціальних видатків, потенційне зниження і без того низького податку на прибуток підприємств – усі ці заходи, які обговорювалися в Україні протягом останніх двох років і які ми

¹³ <https://www.kmu.gov.ua/en/national-council-recovery-ukraine-war/working-groups>

¹⁴ <https://recovery.gov.ua/en>

¹⁵ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3355

¹⁶ За даними Національного банку України <https://bank.gov.ua/en/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-u-2022-rotsi>

також бачили у 23 проєктах планів відбудови в окремих сферах, не можна розглядати як заходи усунення руйнівних наслідків війни або забезпечення потреб людей. Натомість багато з цих заходів свідчать про поглиблення політики жорсткої економії, яка вже реалізовувалася в Україні до повномасштабного вторгнення¹⁷. На дискурсивному рівні це також відображає віру в те, що вільний ринок усе виправить (попри відсутність доказів такого виправлення, адже політика жорсткої економії стримує зростання)¹⁸.

Наслідки обраних на сьогодні підходів до відновлення для України

Оскільки сьогодні головний підхід до відновлення економіки зосереджений на відновленні бізнесу та промисловості, він розглядає україн_ок виключно з точки зору «людського капіталу»¹⁹ та робочої сили. Це призводить до двох наслідків:

По-перше, модель «відбудови шляхом економічної лібералізації» ґрунтується на панівній концепції жорсткої економії, що передбачає індивідуалізацію соціальних ризиків та спирається на ідею про те, що працівник відповідає за власне соціальне відтворення. Ця модель припускає, що коли робочі місця з'являться, інші потреби соціального відтворення буде покривати сім'я, громада або сама особа: люди самі піклуватимуться про своє здоров'я, безпеку, освіту та інші потреби за власний рахунок. У рамках такого підходу досягнення гендерної рівності розглядається як природний наслідок орієнтації на збільшення інвестицій, експорту та економічного зростання, а також пов'язаного з цим доступу жінок до ринку праці. Однак історично ця модель не дозволяла постконфліктним суспільствам належним чином оговтатися від війни, а також не призводила до автоматичного збільшення участі жінок у політичному житті чи на ринку праці. Насправді, як стверджує Міла О'Салліван (2023), «ці нав'язані ідеї миру, відбудови та відновлення» не лише ігнорують голоси місцевих жінок і затримують

досягнення рівності для вразливих груп, а ще й «поглиблюють міжсекційну нерівність». Це відбувається тому, що цей панівний підхід до відновлення «схильний порушувати забезпечення людей саме тим, що їм необхідно для відновлення» — зокрема продовольчою безпекою, енергією та житлом, інклюзивною освітою, медичними послугами, соціальною допомогою, повноцінними засобами до існування та інфраструктурою й установами для їх підтримки (Cohn & Duncanson, готується до друку). Гендерна оцінка впливу війни на гуманітарну ситуацію в Україні вже підтверджує різке зростання рівня бідності, зростання безробіття серед жінок і непропорційний тягар доглядової праці, який покладено на жінок, багато з яких також стали одноосібними головами домогосподарств із численними обов'язками по догляду²⁰.

Ця модель також передбачає зменшення відповідальності держави та залучення приватного сектору до надання послуг, які мали б бути суспільними благами. Через це організації громадянського суспільства будуть змушені відігравати більшу роль у наданні послуг, хоча їхня справжня функція — добиватися змін, які принесуть користь усім.

«Відбудова шляхом лібералізації економіки» є проблематичною ще й тому, що в Україні не вистачатиме людей для участі у відбудові. Тоді як нинішній підхід до мотивування повернутися в Україну тих україн_ок, що виїхали за кордон, рятуючись від війни, в основному спирається на ідею створення нових робочих місць і при цьому не враховує важливість доступних державних послуг і соціальних гарантій. Це особливо актуально зважаючи на те, що жінки з дітьми становлять найбільшу групу серед біжен_ок²¹.

По-друге, модель «відбудови через економічну лібералізацію» є проблематичною ще й тому, що вона ґрунтується на уявленні про економіку з обмеженим визначенням продуктивної праці. Найважливіше, що ця модель не враховує потреб тих, хто займається репродуктивною роботою — наприклад, низькооплачуваних працівниць охорони здоров'я, соціальних служб і освіти або жінок, зайнятих неоплачуваною роботою по догляду вдома. Репродуктивна робота є неоплачуваною, але приносить незліченні переваги для суспільства поза домогосподарством. Якби репродуктивну працю цінували і/або оплачували, це також могло б суттєво посприяти стійкості україн_ок під час війни. Наразі ж репродуктивна праця продовжує знецінюватися попри те, що жінки стикаються зі збільшенням обсягу доглядо-

¹⁷ Див. O. Dutchak (2018) Crisis, war and austerity: devaluation of female labour and retreating of the state. Доступно за посиланням: <https://rosalux.org.ua/de/themen/94-inequality-and-social-struggle/188-crisis-war-and-austerity-devaluation-of-female-labor-and-retreating-of-the-state>.

¹⁸ Див. https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/06/ostry.htm?sa=D&source=docs&ust=1702738855993042&usg=AOvVa_w2AhhRGI0NI4J2_O3LSHdcM. Щоб дізнатися більше, перейдіть до списку джерел у кінці цієї аналітичної записки.

¹⁹ Наприклад, на офіційній частині Конференції з питань відновлення України у Лондоні у 2023 році не було спеціальної панелі, присвяченої потребам вразливих груп у відновленні. На цю тему був лише додатковий захід. Представників громадських організацій на цьому додатковому заході було більше, ніж представників влади. Натомість присвячена гуманітарній і соціальній політиці панель в офіційній частині Конференції за участі міністерки соціальної політики України мала назву «Інвестиції у відновлення людського капіталу України». Пізніше в жовтні у Києві відбулася велика національна конференція Human Capital UA, у якій взяли участь мініст_ерки та перші особи у таких сферах як соціальна політика, освіта, охорона здоров'я та економіка.

²⁰ Care (2023). Rapid Gender Analysis, Ukraine

²¹ Опитування, проведене Центром економічних досліджень, показує, що головні стимули для повернення пов'язані з безпекою, як-от відсутність бойових дій та авіаударів у регіоні або остаточне закінчення війни. Проте важливі й економічні фактори, такі як можливість знайти високооплачувану роботу в Україні та вищий рівень життя. Див. більше: <https://ces.org.ua/shcho-stymulyuvatyme-ukrayins%CA%B9kykh-bizhentsiv-povernutysya-dodomu/>.

вої праці: як неоплачуваної — через зруйновану інфраструктуру та ускладнений доступ до дитячих садочків і шкіл, так і оплачуваної праці тих, хто надає послуги з догляду як бюджетні працівни_ці, — внаслідок збільшення кількості людей похилого віку, що залишилися самі через евакуацію своїх близьких²².

Крім того, таке розуміння продуктивної праці призводить до сприйняття всіх тих, хто більше не бере участі в ринку праці (з різних причин) як тягаря для суспільства та державного бюджету. Турбота про потреби тих, хто належать до найбільш незахищених верств населення, значною мірою залежать від власних неформальних мереж підтримки і в багатьох випадках не мають змоги впоратися з наслідками війни, як-от люди похилого віку та особливо жінки похилого віку, вважається відповідальністю міжнародних гуманітарних організацій або місцевих громадських організацій. Натомість якщо уряд та міжнародні партнери прагнуть до інклюзивного відновлення, яке нікого не залишить напризволяще, то потрібно забезпечити структурні зміни: створення соціального житла та запровадження державного регулювання ринку приватної оренди (наприклад, встановлення верхньої межі орендної плати, законодавче обмеження підвищення цін на оренду і заходи щодо забезпечення прав орендар_ок). Також необхідно посилити спроможності громад надавати соціальні послуги. Тим не менш, такі витрати розглядаються як розтрата державного бюджету²³, хоча інвестиції в соціальну інфраструктуру та економіку догляду насправді можуть призвести до економічного зростання²⁴.

²² Там же.

²³ Наприклад, кілька років тому голова Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів Верховної Ради України Галина Третякова заявила, що є певні соціальні групи, які виховують дітей лише для того, щоб отримувати дитячі виплати, і, як наслідок, суспільство «отримує дітей поганої якості». Вона також послалась на ініціативу колишнього прем'єр-міністра Сінгапуру Лі Куан Ю щодо стерилізації жінок, які не мають вищої освіти, як метод «викорчовувати елементи нації, які не є захисниками і годувальниками». <https://www.bbc.com/ukrainian/news-53175923> У 2023 році на Міжнародному форумі сталого розвитку міністерка соціальної політики Оксана Жолнович заявила, що україн_ки зловживають соціальною допомогою та не хочуть брати на себе відповідальність за власне життя. «Нам потрібно зламати все, що є сьогодні соціального», — заявила вона. <https://www.unian.ua/economics/finance/nam-treba-zlamati-vse-shcho-ye-sogodni-socialnogo-ukrajina-ne-mozhe-shche-bilshe-rozduvati-socviplati-ministr-socpolitiki-12399186.html>.

²⁴ Özlem Onaran, Cem Oyvat. The employment effects of public spending in infrastructure, the care economy and the green economy: The case of emerging economies. https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/public_spending_infrastructure_en_v2.pdf

Феміністичний підхід до пріоритетних потреб слід взяти до уваги в рамках відновлення та відбудови.

Усі фундаментальні недоліки обраної на сьогодні програми відновлення можуть призвести до реалізації несправедливого за своєю природою плану економічного відновлення, який лише посилить наявні нерівності, як застерігає феміністична дослідниця Юлія Юрченко (2023). Натомість необхідним зараз є більш трансформаційний підхід, особливо чутливий до поглиблення нерівностей, спричинених і посиленних війною, а також до соціальних реалій вразливих груп в Україні²⁵. Справді, завдяки усвідомленню того, що ці групи найбільше постраждали від кризи, феміністичний підхід до відновлення та відбудови може запропонувати спеціалізовані рішення на основі їхніх конкретних потреб, досвіду та запитів. Феміністичний підхід виходив би з розуміння того, що для досягнення стійкого та справедливого миру недостатньо просто зупинити збройний конфлікт. Феміністичний підхід кинув би виклик панівним моделям відновлення, закликаючи до структурних змін, здатних подолати соціальні моделі нерівності та виключення. Застосування феміністичної оптики дозволило б не просто робити гучні заяви про рівність, а й справді забезпечити механізми та умови для повноцінної участі жінок, ЛГБТКІ* та інших меншин на всіх етапах процесу відновлення та відбудови, сприяючи прийняттю рішень на місцевому рівні на засадах рівності та справедливості.

У відбудові економіки ми рекомендуємо керуватися такими основними принципами:

- ґрунтувати відновлення на принципах соціальної солідарності — визнавати взаємозалежність членів суспільства та сприяти повноцінній участі кожно_ї у післявоєнній економіці, особливо тих, хто наразі виключені з цього процесу;
- визнати вирішальну важливість гуманітарної та соціальної безпеки для стійкого миру, а також відповідальність держави за їх забезпечення — відповідно до її політичних зобов'язань, зокрема в рамках виконання порядку денного ООН «Жінки, мир, безпека»²⁶;
- визнати важливість справедливої відбудови та справедливої післявоєнної економіки для забезпечення сталого миру;
- визнати, що процвітаюче суспільство та економіка неможливі без всебічного сталого розвитку – економічного, соціального та екологічного;

²⁵ Дані останнього опитування Національного банку України свідчать, що кількість україн_ок, які живуть за межею бідності, у 2022-2023 роках подвоїлася, а кож_на четверт_а економіть на і́х. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf?v=5

²⁶ Women, Peace and Security (WPS) Agenda. <https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/>

- уникати моделі надання соціальних послуг, яка б перекладала відповідальність за їх надання передусім на організації громадянського суспільства. Якщо покласти всю систему соціального забезпечення на плечі громадських організацій, це зробить її менш стійкою та менш доступною в довгостроковій перспективі. Потрібна комбінована модель із посиленням ролі держави в соціальному забезпеченні та наданні соціальних послуг;
- шукати більш сталих способів фінансування соціального відновлення та соціальних видатків — наприклад, через зміни в податковій політиці та боротьбу з ухиленням від сплати податків. Залучення міжнародних позик для покриття цих витрат призведе до збільшення вимог з боку міжнародних фінансових організацій і, як наслідок, впровадження заходів жорсткої економії та скорочень у соціальній сфері;
- запроваджувати механізми моніторингу можливого прогресу в соціально-економічній відбудові, які не ґрунтуються на макроекономічних оцінках, таких як показники ВВП.

Чесний і справедливий процесу відновлення необхідний для сталого миру і демократії в післявоєнній Україні.

- Подальша військова підтримка, яка дозволить Україні захистити себе та реалізувати своє право на опір, є передумовою для відновлення. Проте крім цього, виникне необхідність інвестувати у стабільний соціально-економічний фундамент для сталого миру після війни. Це передбачає досягнення економічної та соціальної справедливості для всіх і виділення ресурсів для подолання структурної нерівності.
- Хоча протистоїть неймовірним викликам та потерпає від російського вторгнення все українське суспільство, тягар війни та її наслідки розподілені нерівномірно. У вразливому (після)воєнному суспільстві залишатиметься високим ризик переростання соціальної напруги у насильницький конфлікт всередині громад через прагнення до справедливості. Так само існуватиме ймовірність повторної мілітаризації післявоєнного суспільства, особливо якщо кроки до демілітаризації не будуть закладені у процес відновлення.
- Тому вкрай важливо підтримати макроекономічні зміни, необхідні для посилення соціальної справедливості та перерозподілу ресурсів для подолання наслідків війни. Фізична інфраструктура коштує дорого, але її легко відбудувати, тоді як підтримка соціальної структури вимагає зусиль і більш виваженого підходу. Такий підхід має бути закладений не лише в неурядові програми зі збереження та відновлення соціальної згуртованості у громадах, а й передусім в основу економічного відновлення і фінансування соціальної політики та соціальних послуг.

Рекомендації для міжнародної спільноти та Уряду України

Сприяти інклюзивному діалогу щодо відновлення

- Підкреслювати цінність і важливість більш партисипативних та інклюзивних дискусій серед широких верств населення України щодо пріоритетів відновлення та бажаних соціально-економічних моделей у післявоєнній Україні, зокрема й через роботу з місцевими громадами. Політично та фінансово підтримувати ініціативи, спрямовані на сприяння такому діалогу.
- Створити та запровадити засоби для змістовної та рівноправної участі представників українського громадянського суспільства (зокрема активіст_ок, неурядових організацій та профспілок) у плануванні й обговоренні порядку денного економічного та соціального відновлення, включно з визначенням його цілей та бачення.
- З огляду на доволі неінклюзивний характер попередніх двох конференцій з відновлення, слід забезпечити повноцінну участь у роботі та рівний доступ (феміністичного) громадянського суспільства до міжнародних конференцій з відновлення, зокрема й наступної конференції в Німеччині у 2024 році, при цьому не ізолюючи їх на окремих додаткових тематичних подіях.
- Визнавати та цінувати досвід українського громадянського суспільства, завдяки якому вони можуть зробити вагомий внесок у планування відновлення, а не просто впроваджувати моделі, розроблені міжнародними експертами. Оплачувати працю феміністичних активіст_ок, які привносять свої експертні знання та досвід у цей процес.

Переглянути програму економічного відновлення

Кредити, гранти та інвестиції

- Надавати більше фінансової підтримки у формі грантів і менше у вигляді позик. Забезпечити прозорість умов надання позик для населення України.
- Забезпечити залучення феміністичних організацій та експерт_ок до консультацій щодо будь-яких структурних реформ, проведення яких є умовою надання міжнародних кредитів.
- Сприяти зменшенню боргової залежності України і підтримувати списання державного боргу України та заборгованості вразливих домогосподарств.
- Виключити «зменшення податку на прибуток підприємств» з зі списку передумов інвестування. Натомість включити до передумов грантової підтримки заходи із запобігання та боротьби з ухиленням від сплати податків. Підтримати впровадження прогресивного оподаткування в Україні.

- Інвестувати у створення робочих місць у бюджетному секторі, сфері догляду та зеленому секторі.
- Виділити частину фінансування заходів з відновлення на пряму підтримку місцевих організацій в Україні, зокрема й тих, якими керують жінки, без залучення міжнародних організацій-посередників. Створити системи фінансування, доступні для невеликих місцевих організацій, з відповідною адаптацією вимог добросовісності та критеріїв відбору.
- Подбати про те, щоб під час виконання проєктів відбудови перевагу надавали місцевим українським підприємствам і виробникам і щоб їхня участь у процесі відбудови була настільки широкою, наскільки це можливо.
- Виступати за своєчасні та справедливі репараційні виплати від Росії, які слід використовувати для соціального й економічного відновлення.

Трудові права та соціальні гарантії

- У плані створення робочих місць слід зосередитися на підтримці гідної праці та забезпеченні трудових прав. До передумов фінансової підтримки для створення робочих місць необхідно включити розробку конкретних заходів для боротьби з нестабільною зайнятістю.
- Збереження трудових прав і соціальних гарантій україн_ок, підвищення заробітної плати до рівня реальної вартості витрат на життя, забезпечення конкретних кроків у боротьбі з фемінізацією бідності²⁷ мають стати передумовою як для вступу України до ЄС, так і для отримання будь-якої грантової підтримки процесу відновлення від ЄС.
- Виступати проти приватизації суспільних благ, таких як вища освіта, догляд за дітьми та соціальні послуги, вживати відповідних заходів для запобігання такій приватизації і натомість наполягати на збільшенні державного фінансування.
- Надати пріоритет відбудові житла, а не (комерційної) приватної власності, і сприяти тому, щоб житлова політика післявоєнної України ґрунтувалася на праві мати дім.

- Розробляючи програми гуманітарної допомоги, слід дбати про те, щоб вони були корисними для вразливих груп (таких як малозабезпечені сім'ї, жінки з дітьми, люди похилого віку, люди з інвалідністю, ЛГБТКІ*-люди), а також враховували всі види нерівності (зокрема й цифрову) і брали до уваги неоднорідність і специфічні потреби серед вразливих груп.

Висновки

У цій аналітичній записці наведено критичний огляд обраного на сьогодні підходу до планування майбутнього економічного відновлення України після війни. Крім того, запропоновано низку ключових принципів і рекомендацій, які сприятимуть орієнтації відновлення України на цінності справедливості та слугуватимуть досягненню сталого миру. У цьому документі обґрунтовано важливість підтримки залучення всіх груп українського суспільства до обговорення та планування потенційних шляхів відновлення та збереження суб'єктності україн_ок у визначенні власного майбутнього.

З огляду на майбутню Конференцію з відновлення України у Берліні у 2024 році важливо не допустити виключення феміністичних громадських організацій і забезпечити їхню рівноправну участь в основній частині конференції. Тому напередодні Конференції з відновлення 2024 року уряд Німеччини має врахувати важливість наведених рекомендацій у відповідності до взятих на себе зобов'язань у рамках Принципів феміністичної зовнішньої політики²⁸. Це має стосуватися як підготовчого етапу майбутньої конференції, так і довгострокової програми допомоги процесу відновлення України. Таким чином слід забезпечити ефективний інтерсекційний підхід, описаний у цій аналітичній записці.

²⁷ Фемінізація бідності — це суспільне явище, за якого частка жінок серед тих, хто перебуває за межею бідності, є непропорційно більшою — зокрема (але не лише) через структурні перешкоди, з якими вони стикаються на ринку праці, такі як гендерний розрив в оплаті праці, дискримінація за ознакою статі та поширеність низької оплати праці у секторах, які зазвичай пов'язані із соціальним відтворенням, таких як освіта та догляд за дітьми, охорона здоров'я, послуги з догляду за хворими, що переважно асоціюються з «жіночою роботою». Переважання жінок серед тих, хто потерпає від бідності та матеріальних труднощів, також пов'язана з нерівним розподілом ресурсів у суспільствах і домогосподарствах, а також із непропорційним залученням жінок і дівчат до неоплачуваної роботи по догляду; це обмежує їхню участь в оплачуваній діяльності, що призводить до зменшення розміру їхніх пенсій, а також до обмеження самореалізації в інших сферах.

²⁸ Amt, Auswärtiges. n.d. «Guidelines for Feminist Foreign Policy: A Foreign Policy for All». German Federal Foreign Office. Дата здійснення доступу: 17 грудня 2023 року. <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/themen/fff-guidelines/2585074>.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ

Amt, Auswärtiges. n.d. 'Guidelines for Feminist Foreign Policy: A Foreign Policy for All'. German Federal Foreign Office. Отримано з: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/themen/ffp-guidelines/2585074>.

CFPP (2021). Make Foreign Policy Feminist. A Feminist Foreign Policy Manifesto for Germany. Отримано з: www.centreforfeministforeignpolicy.org/reports.

Cooper, L. (2022). Market Economics in an All-out War? Assessing Economic Risks to the Ukrainian War Effort. Отримано з: <https://peacerep.org/publication/market-economics-ukraine/>

Drea, E. (2023) The EU is leading Ukraine into a sovereign debt crisis. Отримано з: <https://www.politico.eu/article/european-union-ukraine-war-debt-crisis-aid-loans-18-billion/>

Duncanson, C. & Cohn, C. (2024, готується до публікації): A Feminist Recovery in Ukraine.

Dutchak, O. (2018) Crisis, war and austerity: devaluation of female labour and retreating of the state. Отримано з: <https://rosalux.org.ua/de/themen/94-inequality-and-social-struggle/188-crisis-war-and-austerity-devaluation-of-female-labor-and-retreating-of-the-state>

Hankivsky, O & Cormier, R. (2011). Intersectionality and Public Policy: Some Lessons from Existing Models. Political Research Quarterly, 64(1), 217–229. <http://www.jstor.org/stable/41058335>

Kvinna till Kvinna. (2023). New World Bank gender strategy: recommendations from women's rights organisations. Отримано з: <https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2023/04/The-Kvinna-till-Kvinna-Foundation-Recommendations-World-Bank-Gender-Strategy.pdf>

Lang, V. (2021). The economics of the democratic deficit: The effect of IMF programs on inequality. The Review of International Organizations, 16, 599–623. doi: <https://doi.org/10.1007/s11558-020-09405-x>

Lomonosova, N. (2022). To Rebuild, Ukraine Needs Just Social Policy. Отримано з: <https://www.rosalux.de/en/news/id/49738/to-rebuild-ukraine-needs-just-social-policy>

Lomonosova, N. (2022). Social Protection in Postwar Ukraine: Time to Change Approaches. Отримано з: <https://commons.com.ua/en/socialnij-zahist-u-povoyennij-ukrayini/>

Mattei, C. E. (2022). The Capital Order. University of Chicago Press.

Onaran, Ö. & Oyvatt, C. (2022). The employment effects of public spending in infrastructure, the care economy and the green economy: The case of emerging economies. International Trade Union Confederation (ITUC).

Ostry, J. D & Loungani, P., Furceri, D. (2016). Neoliberalism: Oversold? Finance & Development, 53(2), 38–41.

O'Sullivan, M. (2023) Gendering Europe's Security and Recovery Responses to Ukraine. Отримано з: <https://www.europeum.org/en/articles/detail/5630/policy-paper-gendering-europe-s-security-and-recovery-responses-to-ukraine>

Potapova, O, & O'Sullivan, M. (2024, forthcoming): What Peace When We Win: Decolonizing Feminist Visions of Peace in Ukraine

Sapiano, J., & True, J. (2022). Feminist peace: reimagining peace through a feminist lens. European Journal of Politics and Gender, 5(1), 3–6. Отримано 18 грудня 2023 з: <https://doi.org/10.1332/251510821X16372396486217>

«Ukrpromvneshexpertiza» & NGO «Institute for International Economic Studies». (2023) White paper. Localization of recovery in Ukraine.

UN Women (2023) Policy Brief: A Gender Responsive Recovery for Ukraine. Отримано з: <https://reliefweb.int/report/ukraine/policy-brief-gender-responsive-recovery-ukraine-introduction>

Yurchenko, Y. (2022). Credit won't work: Why Ukraine's state debt must be cancelled. Отримано з: <https://commons.com.ua/en/why-ukraine-needs-change-debt-policy/>

Yurchenko, Y. (2023) «The losses of Ukrainian economy and society: whither the (post-war) country?», in Ukraine and Europe: one year into the war by Andor, L. and U. Optenhögel, Eds. FEPS project. LP Publishers.

Цільовий проект Zeitenwende

Цільовий проект Фонду ім. Фрідріха Еберта Zeitenwende («Переломний момент») стосується радикальних змін, які зараз відбуваються в Німеччині та Європі. Загарбницька війна Росії проти України є водночас Zeitenwende («Переломним моментом») і випробуванням на витривалість. Необхідно знайти нові відповіді, які пристосовані до змінених реалій. Це вимагає переорієнтації зовнішньої політики Німеччини. Проект має на меті зіграти свою роль, супроводжуючи та сприяючи дебатам, думкам і суперечкам щодо ролі Німеччини у світі, що змінюється. Ми пропонуємо простір для обговорення та надаємо інформацію для глибшого розуміння проблем.

Виходячи з наших фундаментальних переконань і цінностей, ми запитуємо, як можна забезпечити мир, свободу і процвітання в майбутньому? Які корективи в німецькій та європейській політиці необхідні? І як може виглядати широкий консенсус щодо майбутньої міжнародної ролі Федеративної Республіки Німеччина? Ми пропонуємо експертам платформу, залишаючись відкритими до нових перспектив у будь-який час. Ми хочемо сприяти обміну думками та зміцненню громадянської участі. Словом, йдеться про те, щоб оживити Zeitenwende.

Ми раді, що ви приєдналися до нас!

www.fes.de/zeitenwende

Вихідні дані

Лютий 2024 р.
© Фонд ім. Фрідріха Еберта

Видавець:

Friedrich-Ebert-Stiftung e.V.
Godesberger Allee 149, 53175 Bonn

Факс: 0228 883 9205

www.fes.de/zeitenwende

Відповідальна особа:

Свенья Боде, відділ міжнародного співробітництва
Замовлення/Контакт: christiane.heun@fes.de

Погляди, висловлені в цій публікації, не обов'язково збігаються з поглядами Фонду ім. Фрідріха Еберта (FES). Комерційне використання матеріалів, виданих FES, не дозволяється без письмової згоди FES. Публікації FES не можна використовувати для передвиборчої агітації.

Фото на обкладинці:

Маркус Спішке/Unsplash

ISBN 978-3-98628-542-5